

φαινόμενη μαρτυρία της, τὸ νὰ ἀρνηθεῖ κανεὶς στὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία νὰ πράττει γιὰ τὸν λόγο ὅτι ὁ πράττων δὲν μένει ποτὲ κύριος τῶν πράξεών του, εἶναι πράγματι τόσο κίβδηλο ὅσο τὸ νὰ ἰσχυρίζομαστε ὅτι ἡ ἀνθρώπινη κυριαρχία εἶναι δυνατὴ λόγω τοῦ ἀδιαμφισβήτητου γεγονότος τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας.⁷⁵ Τὸ πρόβλημα λοιπὸν ποὺ προκύπτει εἶναι ἐὰν ἡ παρατήρησή μας, ὅτι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ μὴ κυριαρχία ἀλληλοαποκλείονται, καταρρίπτεται ἢ ὄχι ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἢ, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἀλλιῶς, ἐὰν ἡ ἰκανότητα γιὰ πράξη ἐμπεριέχει ἢ ὄχι ὀρισμένες δυνατότητες, οἱ ὁποῖες τῆς δίνουν τὴν δυνατότητα νὰ ἐπιβιώσει ἀπὸ τὰ μειονεκτῆματα τῆς μὴ κυριαρχίας.

33. ΤΟ ΑΜΕΤΑΚΛΗΤΟ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΜΗ ΤΟΥ ΣΥΓΧΩΡΕΙΝ

Εἶδαμε ὅτι τὸ *animal laborans* δὲν μπόρεσε νὰ λυτρωθεῖ ἀπὸ τὴν δυσχερῆ θέση τοῦ ἐγκλεισμοῦ στὸν ἀέναο ἐπαναλαμβανόμενο κύ-

ἐνοιῶν καὶ προτύπων· στὴν πραγματικότητα, ἐξακολουθεῖ νὰ λειτουργεῖ μέσα στὴν παράδοση καὶ μὲ παραδοσιακὲς ἔννοιες, ἂν καὶ μ' ἓνα κάποιο πνεῦμα ἀνταρσίας. Τὸ πῶς λογικὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀνταρσίας εἶναι συνεπῶς μιὰ ἐπιστροφή στὶς «θηρσκευτικὲς ἀξίες», οἱ ὁποῖες, ὡστόσο, θὰ ἔχουν πλέον τὶς ρίζες τους στὶς αὐθεντικὲς θηρσκευτικὲς ἐμπειρίες τῆς πίστης, ἀλλὰ εἶναι, ὅπως ὅλες οἱ σύγχρονες πνευματικὲς «ἀξίες», ἀνταλλακτικὲς ἀξίες, ποὺ ἀντικατέστησαν στὴν περίπτωσή αὐτῆς τὶς ἀποκηρυγμένες «ἀξίες» τῆς ἀπελπισίας.

75. Ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀνθρώπινη ὑπερηφάνεια δὲν ἔχει ἀκόμη κλονιστεῖ, αὐτὸ ποὺ θεωρεῖται ὡς σφραγίδα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς δὲν εἶναι τὸ παράλογο, ἀλλὰ ἡ τραγωδία. Ὁ μέγιστος ἐκπρόσωπός της εἶναι ὁ Kant, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ αὐθορμητισμὸς τοῦ πράττειν καὶ οἱ συνακόλουθες δυνάμεις τοῦ πρακτικοῦ λόγου, μαζί καὶ ἡ δύναμη τῆς κρίσης, παραμένουν τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀνθρώπου, ἀκόμη κι ὅταν ἡ πράξη του ἐμπίπτει στὴν αὐτοκρατία τῶν φυσικῶν νόμων καὶ ἡ κρίση του δὲν μπορεῖ νὰ διαπεράσει τὸ μυστικὸ τῆς ἀπόλυτης πραγματικότητας (τὸ *Ding an sich*). Ὁ Kant ἔιχε τὸ θάρρος νὰ ἀπαλλάξει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὶς συνέπειες τῶν πράξεών του, ἐπιμένοντας μόνο στὴν ἀγνότητα τῶν κινήτρων του καὶ αὐτὸ τὸν διαφύλαξε ἀπὸ τὴν ἀπώλεια τῆς πίστης του στὸν ἄνθρωπο καὶ στὸ δυνατικὸ του μεγαλεῖο.

κλο τῆς βιολογικῆς διαδικασίας, τῆς αἰώνιας ὑποταγῆς στὴν ἀναγκαιότητα τοῦ μόχθου καὶ τῆς κατανάλωσης, παρὰ μόνο μὲ τὴν κινητοποίηση μιᾶς ἄλλης ἀνθρώπινης ἰκανότητας, τῆς ἰκανότητας τοῦ *homo faber* νὰ κατασκευάζει, νὰ ἐπινοεῖ καὶ νὰ παράγει· ὡς κατασκευαστῆς ἐργαλείων ὁ *homo faber* δὲν ἐλαφρώνει ἀπλῶς τὸν κόπο καὶ τὴν προσπάθεια τοῦ μόχθου, ἀλλὰ οἰκοδομεῖ συγχρόνως ἓνα κόσμο διαρκείας. Ἡ ἀπολύτρωση τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία συντηρεῖται ἀπὸ τὸν μόχθο, εἶναι ἡ ἐγκοσμιότητα, ἡ ὁποία συντηρεῖται ἀπὸ τὴν κατασκευή. Εἶδαμε ἀκόμη ὅτι ὁ *homo faber* δὲν μπόρεσε νὰ λυτρωθεῖ ἀπὸ τὴν δυσχερῆ θέση τῆς ἔλλειψης νοήματος, ἀπὸ τὴν «ἀπαξίωση ὅλων τῶν ἀξιών» καὶ τὴν ἀδυναμία εὑρεσης ἐγκύρων προτύπων σ' ἓναν κόσμο καθορισμένο μὲ βάση τὴν κατηγορία μέσων καὶ σκοπῶν, παρὰ μόνο μὲ τὶς ἀλληλένδετες ἰκανότητες τῆς πράξης καὶ τῆς ὀμιλίας, οἱ ὁποῖες παράγουν ἱστορίες πλήρεις νοήματος, μὲ τὴν ἴδια φυσικότητα ποὺ ἡ διαδικασία κατασκευῆς παράγει ἀντικείμενα χρήσης. Ἄν αὐτὸ δὲν βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς προβληματικῆς μας, θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέσουμε σὲ τοῦτες τὶς περιπτώσεις καὶ τὴν δυσχέρεια ποὺ ἀντιμετωπίζει ἡ σκέψη· διότι καὶ ἡ σκέψη εἶναι ἀνίκανη νὰ «σκεφθεῖ τὸν ἑαυτὸ της» ἔξω ἀπὸ τὶς δυσχέρειες, τὶς ὁποῖες παράγει ἡ ἴδια ἡ δραστηριότητα τοῦ σκέπτεσθαι. Ἐκεῖνο ποὺ σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τοῦτες τὶς περιπτώσεις διασώζει τὸν ἄνθρωπο — τὸν ἄνθρωπο ὡς *animal laborans*, ὡς *homo faber*, ὡς στοχαστὴ — εἶναι κάτι ἐντελῶς διαφορετικὸ· προέρχεται ἀπέξω — ὄχι, βέβαια, ἔξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ ἔξω ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες δραστηριότητες. Ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ *animal laborans* μοιάζει μὲ θαῦμα τὸ ὅτι εἶναι ἓνα ὄν ποὺ γνωρίζει καὶ συγχρόνως κατοικεῖ ἓνα κόσμο· ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ *homo faber* μοιάζει μὲ θαῦμα, μὲ ἀποκάλυψη τοῦ θείου, τὸ ὅτι τὸ νόημα θὰ μπορούσε νὰ ἔχει μιὰ θέση σ' αὐτὸν τὸν κόσμο.

Ἡ περίπτωσις τῆς πράξης καὶ τῶν δυσχερειῶν της εἶναι τελείως διαφορετικὴ. Ἐδῶ τὸ γιαιτρικὸ κατὰ τοῦ ἀμετάκλητου καὶ τοῦ ἀπρόβλεπτου τῆς διαδικασίας, ἡ ὁποία ἀρχίζει μὲ τὴν πράξη, δὲν προέρχεται ἀπὸ μιὰν ἄλλη καὶ ἐνδεχομένως ἀνώτερη ἰκανότητα, ἀλλὰ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς δυνατότητες τῆς ἴδιας τῆς πράξης. Ἡ πιθανὴ ἀπολύτρωση ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο τοῦ ἀμετάκλητου — ἀπὸ τὴν κα-

τάσταση ὅπου δὲν μπορούμε νὰ ἀναιρέσουμε ὅ,τι ἔχουμε πράξει, ἂν καὶ δὲν ξέραμε, οὔτε καὶ μπορούσαμε νὰ ξέρουμε, τί πράτταμε— εἶναι ἡ ἱκανότητα τῆς συγχώρησης. Ἡ θεραπεία τοῦ ἀπρόβλεπτου, τῆς χαώδους ἀβεβαιότητας τοῦ μέλλοντος, βρίσκει τὴν ἱκανότητα νὰ δίνουμε καὶ νὰ τηροῦμε ὑποσχέσεις. Οἱ δύο ἱκανότητες συμπλέουν, ἐφόσον ἡ μία ἀπ' αὐτές, τὸ συγχωρεῖν, χρησιμεύει γιὰ νὰ ἐξουδετερώσει τὶς πράξεις τοῦ παρελθόντος, οἱ «ἀμαρτίες» τοῦ ὁποίου ἐπικρέμανται ὡς Δαμόκλειος σπάθη σὲ κάθε γενεά, καὶ ἡ ἄλλη, ἡ δέσμευση διαμέσου ὑποσχέσεων, χρησιμεύει γιὰ νὰ στήνουμε μέσα στὸν ὠκεανὸ τῆς ἀβεβαιότητας, πού ἐξ ὀρισμοῦ εἶναι τὸ μέλλον, νησιδὲς βεβαιότητας, χωρὶς τὶς ὁποῖες οὔτε κἂν ἡ συνέχεια (κι ἂς μὴν κάνουμε λόγο γιὰ ὁποιασδήποτε μορφῆς διάρκειά) δὲν θὰ ἦταν δυνατὴ στὶς σχέσεις μεταξύ τῶν ἀνθρώπων.

Ἄν δὲν ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα τῆς συγχώρησης καὶ τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὶς συνέπειες ὅσων ἔχουμε πράξει, ἡ ἱκανότητά μας νὰ πράττουμε θὰ περιοριζόταν, μπορούμε νὰ ποῦμε, σὲ μιὰ μοναδικὴ πράξη, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν θὰ μπορούσαμε ποτὲ νὰ συνέλθουμε· θὰ μέναμε θύματα ἐσὰεὶ τῶν συνεπειῶν τῆς, σὰν τὸν μαθητευόμενον μάγο πού δὲν ἤξερε τὸ ξόρκι νὰ λύσει τὰ μάγια. Ἄν δὲν εἴμασταν ὑποχρεωμένοι νὰ πραγματοποιοῦμε ὑποσχέσεις δὲν θὰ εἴμασταν ποτὲ σὲ θέση νὰ διατηρήσουμε τὴν ταυτότητά μας· θὰ εἴμασταν καταδικασμένοι νὰ περιπλανιόμαστε μάταια καὶ χωρὶς σκοπὸ μὲς στὸ σκοτάδι τῆς ψυχῆς κάθε μοναχικοῦ ἀνθρώπου, παγιδευμένοι στὶς ἀντιφάσεις καὶ στὶς ἀμφιλογίες τῆς — ἓνα σκοτάδι πού δὲν διαλύεται παρὰ μόνον ἀπὸ τὸ φῶς πού χύνει στὸν δημόσιο χῶρο ἡ παρουσία τῶν ἄλλων, οἱ ὁποῖοι βεβαιώνουν τὴν ταυτότητα ἀνάμεσα σ' αὐτὸν πού δίνει μιὰν ὑπόσχεση καὶ σ' αὐτὸν πού τὴν ἐκπληρώνει. Καὶ οἱ δύο ἱκανότητες, κατὰ συνέπεια, στηρίζονται στὴν πολλότητα, στὴν παρουσία καὶ στὴν πράξη τῶν ἄλλων, διότι κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ συγχωρηθεῖ ἀπὸ μόνος του καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ νιώσει ὑποχρεωμένος ἀπὸ μιὰν ὑπόσχεση πού ἔδωσε μόνον στὸν ἑαυτὸ του· ἡ συγχώρηση καὶ ἡ ὑπόσχεση, ἂν λαβαίνουν χῶρα στὴν ἐρημιὰ ἢ στὴν ἀπομόνωση, παραμένουν ἀνυπόστατες καὶ δὲν μποροῦν νὰ εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπὸ ἓνα ρόλο πού ὑποδύεται κανεὶς μπροστὰ στὸν ἑαυτὸ του.

Μιᾶς καὶ οἱ ἱκανότητες αὐτὲς ἀντιστοιχοῦν τόσο ἀπόλυτα στὴν ἀνθρώπινη κατάσταση τῆς πολλότητας, ὁ ρόλος τους στὴν πολιτικὴ καθιερώνει ἓνα σύνολο καθοδηγητικῶν ἀρχῶν διαμετρικὰ ἀντίθετο ἀπὸ τὰ «ἠθικὰ» πρότυπα πού περιέχονται στὴν πλατωνικὴ ἀντίληψη τῆς ἐξουσίας. Διότι ἡ πλατωνικὴ ἐξουσία, πού ἡ νομιμότητά της στηρίζεται στὴν αὐτοκυριαρχία, ἀντλεῖ τὶς ὀδηγητικὲς ἀρχές της —οἱ ὁποῖες δικαιώνουν καὶ ταυτόχρονα περιορίζουν τὴν κυριαρχία πάνω στοὺς ἄλλους— ἀπὸ μιὰ σχέση ἐγκαθιδρυμένη ἀνάμεσα σὲ μένα καὶ στὸν ἑαυτὸ μου, ἔτσι ὥστε τὸ ὀρθὸ καὶ τὸ ἐσφαλμένο στὶς σχέσεις μὲ τοὺς ἄλλους νὰ καθορίζονται ἀπὸ τὶς στάσεις πού κρατᾷ κανεὶς ἀπέναντι στὸν ἑαυτὸ του, μέχρις ὅτου τὸ σύνολο τοῦ δημόσιου χῶρου νὰ ἀντικρύζεται στὴν εἰκόνα τοῦ «μεγάλου ἀνθρώπου», τῆς ὀρθῆς τάξης ἀνάμεσα στὶς ἀτομικὲς ἱκανότητες τοῦ νοῦ, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Ὁ ἠθικὸς κώδικας, ἐξ ἄλλου, πού συνάγεται ἀπὸ τὶς ἱκανότητες τῆς συγχώρησης καὶ τῆς ὑπόσχεσης, βασιζέται σὲ ἐμπειρίες, τὶς ὁποῖες κανεὶς δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἔχει ἀπὸ μόνος του, ἀλλὰ οἱ ὁποῖες, ἀπεναντίας, βασιζονται ἐξ ὀλοκλήρου στὴν παρουσία τῶν ἄλλων. Καὶ ὅπως ἀκριβῶς τὸ μέγεθος καὶ τὰ εἶδη αὐτοκυριαρχίας δικαιολογοῦν καὶ προσδιορίζουν τὴν κυριαρχία ἐπὶ τῶν ἄλλων —ὁ τρόπος πού κυβερνᾷ κανεὶς τὸν ἑαυτὸ του καθορίζει καὶ τὸν τρόπο πού κυβερνᾷ τοὺς ἄλλους—, ἔτσι καὶ τὸ μέγεθος καὶ τὰ εἶδη τῆς συγχώρησης καὶ τῆς ὑπόσχεσης καθορίζουν τὸν βαθμὸ καὶ τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποῖους μπορεῖ κανεὶς νὰ συγχωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του ἢ νὰ τηρεῖ τὶς ὑποσχέσεις πού ἀφοροῦν μόνον αὐτὸν τὸν ἴδιο.

Ἐπειδὴ τὰ διορθωτικὰ μέσα ἐναντίον τῆς τεράστιας δύναμης καὶ ἀνθεκτικότητας, ἡ ὁποία ἐνυπάρχει στὶς διαδικασίες τῆς πράξης, δὲν μποροῦν νὰ λειτουργήσουν παρὰ ὑπὸ τὸν ὄρο τῆς πολλότητας, εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνη ἡ χρησιμοποίησή τους ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν ἀνθρώπινων ὑποθέσεων. Ἡ νεότερη φυσικὴ ἐπιστήμη καὶ τεχνολογία, οἱ ὁποῖες δὲν παρατηροῦν πλέον καὶ δὲν μιμοῦνται τὶς διεργασίες τῆς φύσης οὔτε παίρνουν τὸ ὕλικό τους ἀπ' αὐτὴν, ἀλλὰ φαίνεται νὰ λειτουργοῦν στὴν πραγματικότητα μέσα στὴν φύση, φαίνονται, μὲ τὴν ἴδια ἔννοια, νὰ μεταφέρουν τὸ ἀμετάκλητο, τὸ ἀπρόβλεπτο τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων μέσα στὸν φυσικό

χωρο, όπου δὲν μπορεῖ νὰ βρεθεῖ κανένα διορθωτικὸ μέσο γιὰ νὰ ἐξουδετερωθεῖ ὅ,τι ἔχει γίνει. Παρόμοια, φαίνεται πὼς ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους κινδύνους τοῦ πράττειν μὲ τὴν μορφή τοῦ κατασκευάζειν καὶ μέσα στὸ κατηγορικὸ πλαίσιο τοῦ κατασκευάζειν, δηλ. στὸ πλαίσιο μέσων καὶ σκοπῶν, βρίσκεται στὴν συνακόλουθη αὐτοαναίρεση τῶν θεραπευτικῶν μέσων ποὺ ἐμπεριέχονται μόνο στὴν πράξη, ἔτσι ὥστε νὰ ἀναγκάζεται κανεὶς ὄχι μόνο νὰ κάνει [νὰ δημιουργεῖ] μὲ τὰ μέσα τῆς βίας ποὺ εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ κάθε κατασκευή, ἀλλὰ καὶ νὰ ξεκάνει [νὰ καταστρέφει] ὅ,τι ἔχει κάνει, ὅπως καταστρέφει ἕνα ἀποτυχημένο προϊόν. Τίποτα δὲν εἶναι πιὸ ἐκδηλο σ' αὐτὲς τὶς προσπάθειες ἀπὸ τὸ μεγαλεῖο τῆς ἀνθρώπινης δύναμης, ἢ πηγὴ τῆς ὁποίας βρίσκεται στὴν ἰκανότητα τῆς πράξης καὶ ἢ ὁποία χωρὶς τὰ διορθωτικὰ μέσα ποὺ ἐνυπάρχουν στὴν πράξη ἀρχίζει νὰ καταπατᾷ καὶ νὰ καταστρέφει ὄχι μόνο τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο ἀλλὰ καὶ τοὺς ὄρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους τοῦ δόθηκε ἡ ζωὴ.

Αὐτὸς ποὺ ἀνακάλυψε τὸν ρόλο τῆς συγγνώμης στὴν σφαίρα τῶν ἀνθρώπινων ὑποθέσεων ἦταν ὁ Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος. Τὸ γεγονός ὅτι ἔκανε τὴν ἀνακάλυψη αὐτὴ μέσα σὲ θρησκευτικὸ πλαίσιο καὶ τὴν ἐξέφρασε σὲ θρησκευτικὴ γλώσσα δὲν εἶναι λόγος νὰ μὴν τὴν παίρνουμε ἐντελῶς κάπως στὰ σοβαρὰ καὶ μὲ τὴν αὐστηρὰ κοσμικὴ ἔννοια. Ἡ δικὴ μας παράδοση πολιτικῆς σκέψης (γιὰ λόγους ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ διερευνήσουμε ἐδῶ) στάθηκε ἀπὸ τὴν φύση τῆς ἄκρως ἐκλεκτικῆ καὶ ἀπέκλεισε ἀπὸ τὴν εὐκρινὴ ἔννοιολογίση πολυποικίλες πολιτικὲς ἐμπειρίες, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες δὲν πρέπει νὰ ἐκπλαγοῦμε ἂν βροῦμε καὶ μερικὲς ἀκόμα πιὸ στοιχειώδεις. Σ' αὐτὲς ἀνήκουν βέβαια, ἔστω κι ἂν ἔχουν ἀγνοηθεῖ ἔξαιτίας τοῦ ἀποκλειστικά, ὑποτίθεται, σκεπτικοῦ τους χαρακτήρα, ὀρισμένες πλευρὲς τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου, οἱ ὁποῖες δὲν ἀναφέρονται κατὰ κύριο λόγο στὸ μήνυμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἀλλὰ πηγάζουν ἀπὸ ἐμπειρίες μέσα στὴν μικρὴ καὶ στενὰ δεμένη κοινότητα τῶν ὁπαδῶν του, ἀποφασισμένων νὰ προκαλέσουν τὶς δημόσιες ἀρχὲς τοῦ Ἰσραήλ. Τὸ μόνο ὑποτυπῶδες σημεῖο μιᾶς ἐπιγνώσης, ὅτι ἡ συγγνώμη μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ τὸ ἀπαράληπτο διορθωτικὸ τῶν ἀναπόφευκτων ζημιῶν ποὺ προκύπτουν

ἀπὸ τὴν πράξη, μποροῦμε νὰ τὸ δοῦμε στὴν ἀρχὴ ποὺ εἶχαν οἱ Ρωμαῖοι νὰ μὴ θανατώνουν τοὺς ἡττημένους (*parcere subiectis*) —μιὰ σύνεση ἐντελῶς ἄγνωστη στοὺς Ἕλληνας— ἢ στὸ δικαίωμα μετατροπῆς τῆς θανατικῆς ποινῆς, ποὺ κι αὐτὸ ἐπίσης εἶναι ἴσως ρωμαϊκῆς καταγωγῆς καὶ ἀποτελεῖ προνόμιο ὄλων περίπου τῶν ἀρχηγῶν κρατῶν στὴν Δύση.

Εἶναι ἀποφασιστικὸ γιὰ τὸ πρόβλημα μας πὼς ὁ Ἰησοῦς ὑποστηρίζει ἐναντίον τῶν «γραμματέων καὶ φαρισαίων» πρῶτον ὅτι δὲν εἶναι ἀλήθεια πὼς μόνο ὁ Θεὸς ἔχει τὴν ἐξουσία νὰ συγχωρεῖ,⁷⁶ καὶ δεύτερον πὼς ἡ ἐξουσία αὐτὴ δὲν ἀπορρεῖ ἀπὸ τὸν Θεὸ —σὰν νὰ συγχωροῦσε ὁ Θεὸς διαμέσου τῶν ἀνθρώπινων πλασμάτων καὶ ὄχι οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι—, ἀλλὰ ἀπεναντίας πρέπει νὰ λειτουργεῖ ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους πρὶν ἀκόμα αὐτοὶ μπορέσουν νὰ ἐλπίζουν πὼς θὰ συγχωρηθοῦν μὲ τὴν σειρά τους ἀπὸ τὸν Θεό. Ἡ διατύπωση τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἀκόμη πιὸ ἀπόλυτη. Ὁ ἄνθρωπος στὸ Εὐαγγέλιο ὑποτίθεται πὼς συγχωρεῖ ὄχι ἐπειδὴ συγχωρεῖ ὁ Θεὸς καὶ πρέπει κατὰ συνέπεια καὶ αὐτὸς νὰ πράττει «παρομοίως», ἀλλὰ λέγεται ὅτι «ἂν συγχωρεῖτε ἐκ τῆς καρδίας σας» ὁ Θεὸς θὰ πράξει «παρομοίως».⁷⁷ Ὁ λόγος τῆς ἐπιμονῆς στὴν ὑποχρέωση τῆς συγχώρησης εἶναι σαφῶς ὅτι «οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσιν»· ὅμως αὐτὸ δὲν ἰσχύει γιὰ τὶς ἀκραῖες περιπτώσεις τοῦ ἐγκλήματος καὶ

76. Αὐτὸ δηλώνεται ἐμφαντικὰ στὸ κατὰ Λουκᾶ, Ε', 21-24 (πρβλ. κατὰ Ματθ., Θ', 4-6 ἢ κατὰ Μάρκ., ΙΒ', 7-10), ὅπου ὁ Ἰησοῦς κάνει ἕνα θαῦμα γιὰ νὰ ἀποδείξει «ὅτι ὁ Ὑἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐξουσίαν ἔχει ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας», τονίζοντας τὸ «ἐπὶ τῆς γῆς». Περισσότερο κι ἀπὸ τὰ θαῦματά του αὐτά, καταπλήσσει τοὺς ἀνθρώπους ἢ ἐμμονή του στὴν «ἐξουσία τοῦ ἀφιέναι ἁμαρτίας», ἔτσι ὥστε «ἤρξαντο οἱ συνανακείμενοι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Τίς οὗτός ἐστιν, ὃς καὶ ἁμαρτίας ἀφιέσιν;» (Λουκ., Ζ', 49).

77. Ματθ., ΙΗ', 35· πρβλ. Μάρκ., ΙΑ', 25· «καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, ἀφίετε, ... ἵνα καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφή ὑμῖν τὰ παραπτώματα ὑμῶν». Ἡ: «Ἐὰν γὰρ ἀφήτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος· ἐὰν δὲ μὴ ἀφήτε τοῖς ἀνθρώποις, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν». (Ματθ., ΣΤ', 14-15). Σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα ἡ δύναμη τοῦ συγχωρεῖν εἶναι κατὰ κύριο λόγο μιὰ δύναμη ἀνθρώπινη. Ὁ Θεὸς μᾶς συγχωρεῖ τὶς ἁμαρτίες μας αὐτὸς καὶ ἡμεῖς ἀφιέμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν».

του θεληματικού κακού, διότι τότε δεν θα χρειαζόταν η διδασχά: «Καὶ ἐὰν ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμαρτήσῃ εἰς σέ καὶ ἐπτάκις ἐπιστρέψῃ πρὸς σέ λέγων, Μετανοῶ, ἀφήσεις αὐτῶ». 78 Τὸ ἐγκλημα καὶ τὸ θεληματικὸ κακὸ εἶναι σπάνια, σπανιότερα ἴσως κι ἀπὸ τις καλῆς πράξεις· κατὰ τὸν Ἰησοῦ θὰ μεριμνήσει γι' αὐτὰ ὁ Θεὸς τὴν Ἡμέρα τῆς Κρίσεως, ἡ ὁποία δὲν παίζει κανένα ρόλο στὴν ἐπίγεια ζωὴ· ἀλλὰ ἡ Ἡμέρα τῆς Κρίσεως δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν συγγνώμη, παρὰ μόνον ἀπὸ τὴν ἀνταπόδοση (ἀποδοῦναι). 79 Ὡστόσο ἡ ἁμαρτία εἶναι καθημερινὸ συμβάν πού βρῖσκεται στὴν ἴδια τὴν φύση τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ πράξη δημιουργεῖ κάθε μέρα νέους δεσμούς μέσα σ' ἓνα πλέγμα σχέσεων, καὶ χρειάζεται ἡ συγγνώμη, ἡ ἄφεση, γιὰ νὰ καταστεῖ δυνατό νὰ προχωρήσει ἡ ζωὴ ἀπαλλάσσοντας ἀδιάκοπα τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ ὅ,τι ἔχουν πράξει χωρὶς νὰ τὸ ξέρουν. 80 Μόνον μὲ αὐτὴ τὴν συνεχῆ ἀμοιβαία ἄφεση γιὰ ὅ,τι ἔχουν

78. Κατὰ Λουκᾶ, ΙΖ', 3-4. Εἶναι σημαντικό νὰ ἔχουμε ὑπόψη μας ὅτι οἱ τρεῖς βασικὲς λέξεις τοῦ κειμένου —ἀφιέναι, μετανοεῖν καὶ ἁμαρτάνειν— ἐνέχουν κάποιες ἐννοιακὲς ἀποχρώσεις ἀκόμη καὶ μέσα στὸ ἑλληνικὸ κείμενο τῆς Καινῆς Διαθήκης, τις ὁποῖες οἱ μεταφράσεις δὲν πετυχαίνουν ν' ἀποδώσουν μὲ πληρότητα. Τὸ ἀρχικὸ νόημα τοῦ ἀφιέναι εἶναι περισσότερο «ἀπολύω» καὶ «ἀπαλλάσσω» παρὰ «συγχωρῶ»· μετανοεῖν σημαίνει μᾶλλον «ἀλλάζω γνώμη» καὶ —μιάς κι αὐτὸ ἐξυπηρετεῖ καὶ τὴν ἀπόδοση τοῦ ἐβραϊκοῦ σουβ— «ἐπανέρχομαι», «ξανακάνω τὰ βήματά μου στὴν ἀντίστροφη φορὰ» παρὰ τὴν «μεταμέλεια» μὲ τις ψυχολογικὲς συγκινησιακὲς προεκτάσεις τῆς· αὐτὸ πού ζητεῖται εἶναι: ἀλλάξε μυαλὸ καὶ «μηκέτι ἁμαρτανε», πού σημαίνει τὸ ἀντίθετο σχεδὸν ἀπὸ τὴν καταβολὴ ἐπιτιμίων. Τὸ ἁμαρτάνειν, τέλος, ἀποδίδεται πράγματι πολὺ καλὰ μὲ τὸ «παραβαίνω», ἐφόσον σημαίνει περισσότερο «πλανῶμαι», «ἀμελῶ καὶ παραστρατῶ» παρὰ «ἁμαρτάνω» (βλ. Heinrich Ebeling, *Griechisch-deutsches Wörterbuch zum Neuen Testamente* [1923]). Ὁ στίχος πού παραθέτω στὴν καθιερωμένη ἀπόδοση θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ ἐπίσης καὶ ὡς ἐξῆς: «Κι ἂν σφάλλει ἀπέναντί σου... καί... ἐπανάλθει σὲ σένα λέγοντάς σου ἄλλαξα γνώμη ὀφείλεις νὰ τὸν ἀφήσεις νὰ φύγει».

79. Ματθ., ΙΣΤ', 27.

80. Ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ μοιάζει νὰ δικαιώνεται ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα (Λουκ., ΙΖ', 1-5) : ὁ Ἰησοῦς ἀρχίζει νὰ μιλάει δείχνοντας τὸ ἀναπόφευκτο τῶν «παραβάσεων» (σκανδάλων), οἱ ὁποῖες εἶναι ἀσυγχώρητες, τουλάχιστον ἐπὶ γῆς· διότι «οὐαὶ δὲ δι' οὐ ἔρχεται [τὰ σκάνδαλα]· λυσίτελεῖ αὐτῶ εἰ λίθος μωλικὸς περικείται περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ ἔρριπται εἰς τὴν θάλασσαν»· καὶ κατόπιν συνεχίζει διδάσκοντας τὴν συγγνώμη γιὰ τὸ ἁμαρτάνειν.

πράξει μποροῦν οἱ ἄνθρωποι νὰ μένουν ἐλεύθερα ἐνεργὰ ὑποκείμενα, μόνον μὲ τὴν διαρκῆ προθυμία ν' ἀλλάξουν γνώμη καὶ νὰ ξαναρχίσουν εἶναι δυνατό νὰ τοὺς ἐμπιστευθοῦμε μιὰ τόσο μεγάλη δύναμη ὅσο αὐτὴ πού ἀπαιτεῖται γιὰ νὰ ἀρχίσει κάτι καινούργιο.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἡ συγγνώμη εἶναι τὸ ἄκρο ἀντίθετο τῆς ἐκδίκησης, ἡ ὁποία λειτουργεῖ ὡς ἀντίδραση ἐναντίον ἐνὸς ἀρχικοῦ ἁμαρτήματος καὶ μὲ τὴν ὁποία ἀντὶ νὰ τερματίζονται οἱ συνέπειες τοῦ πρώτου παραπτώματος, παραμένουν ὅλοι δεμένοι στὴ διαδικασία, ἀφήνοντας τὴν ἀλυσιδωτὴ ἀντίδραση πού περικλείεται σὲ κάθε πράξη νὰ πάρει τὴν ἀκατάσχετη πορεία τῆς. Ἀντίθετα ἀπὸ τὴν ἐκδίκηση, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ φυσικὴ, αὐτόματη ἀντίδραση στὴν παράβαση καὶ τὴν ὁποία λόγῳ τοῦ ἀμετάκλητου τῆς διαδικασίας τῆς πράξης μπορεῖ κανεὶς νὰ περιμένει καὶ νὰ ὑπολογίσει, ἡ πράξη τῆς συγγνώμης δὲν μπορεῖ νὰ προβλεφθεῖ ποτέ· εἶναι ἡ μόνη ἀντίδραση πού πραγματοποιεῖται ἀπροσδόκητα καὶ ἔτσι, ἂν καὶ εἶναι μιὰ ἀντίδραση, διατηρεῖ κάτι ἀπὸ τὸν πρωτογενὴ χαρακτήρα τῆς πράξης. Ἡ συγγνώμη, μὲ ἄλλους λόγους, εἶναι ἡ μόνη ἀντίδραση πού δὲν ἀντι-δραῖ ἀπλῶς ἀλλὰ δραῖ πρωτογενῶς καὶ ἀπροσδόκητα, χωρὶς νὰ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν πράξη, ἡ ὁποία τὴν προκάλεσε, καὶ ἀπαλλάσσοντας, συνεπῶς, ἀπὸ τις συνέπειές τῆς τόσο τὸν συγχωροῦντα ὅσο καὶ τὸν συγχωρῶν ἄλλο. Ἡ ἐλευθερία πού περιέχεται στὰ διδάγματα τοῦ Ἰησοῦ γιὰ τὴν συγγνώμη εἶναι ἡ ἐλευθερία ἀπὸ τὴν ἐκδίκηση, ἡ ὁποία ἐγκλωβίζει τόσο τὸν πράττοντα ὅσο καὶ τὸν πάσχοντα μέσα στὸν ἀδυσώπητο αὐτοματισμὸ τῆς διαδικασίας τῆς πράξης, πού ἀπὸ μόνη τῆς δὲν χρειάζεται νὰ φθάσει ποτέ σὲ κάποιο τέλος.

Τὸ ἐνάλλαγμα τῆς συγγνώμης, διόλου ὅμως τὸ ἀντίθετό τῆς, εἶναι ἡ τιμωρία· καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη ἔχουν κοινὸ χαρακτηριστικὸ τὴν προσπάθεια νὰ θέσουν τέρμα σὲ κάτι τὸ ὁποῖο χωρὶς κάποια παρέμβαση θὰ μπορούσε νὰ συνεχίζεται διαρκῶς. Εἶναι συνεπῶς ἄκρως ἐνδεικτικὸ, καὶ ἀποτελεῖ δομικὸ στοιχεῖο τοῦ χώρου τῶν ἀνθρώπινων ὑποθέσεων, τὸ ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν μποροῦν νὰ συγχωρήσουν ὅ,τι δὲν μποροῦν νὰ τιμωρήσουν καὶ δὲν μποροῦν νὰ τιμωρήσουν ὅ,τι ἔχει ἀποδειχθεῖ ἀσυγχώρητο. Τοῦτο συνιστᾷ τὸ ἀυθεντικὸ χαρακτηριστικὸ τῶν παραπτωμάτων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα, ἀπὸ

τὴν ἐποχὴ τοῦ Kant, ὀνομάζουμε «ἀπόλυτα κακὰ» καὶ γιὰ τὴν φύση τῶν ὁποίων τόσο ἐλάχιστα εἶναι γνωστά, ἀκόμη καὶ σὲ μᾶς ποὺ βρεθήκαμε κάποτε ἐκτεθειμένοι σ' ἓνα ἀπὸ τὰ σπάνια ξεσπάσματα τοὺς στὴν δημόσια σκηνή. Τὸ μόνο ποὺ γνωρίζουμε εἶναι πὼς δὲν μποροῦμε οὔτε νὰ τιμωρήσουμε οὔτε νὰ συγχωρήσουμε τέτοια παραπτώματα καὶ πὼς κατὰ συνέπεια ὑπερβαίνουν τὸν χῶρο τῶν ἀνθρώπινων ὑποθέσεων καὶ τὶς δυνατότητες τῆς ἀνθρώπινης δύναμης, ποὺ καὶ τὰ δύο τὰ καταστρέφουν ριζικὰ ὅπουδήποτε κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους. Ἐδῶ, ὅπου ἡ ἴδια ἡ πράξις μᾶς ἀποστερεῖ ἀπὸ κάθε δύναμη, μποροῦμε, πράγματι, νὰ ἐπαναλάβουμε ἀπλῶς τὰ λόγια τοῦ Ἰησοῦ: «λουσιτελεῖ αὐτῶ εἰ λίθος μυλικὸς περικείται περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ ἔρριπται εἰς τὴν θάλασσαν».

Τὸ πειστικότερο ἴσως ἐπιχείρημα γιὰ τὸ ὅτι ἡ συγγνώμη καὶ ἡ πράξις συνδέονται μεταξύ τους τόσο στενὰ ὅσο ἡ καταστροφὴ καὶ ἡ δημιουργία προέρχεται ἴσως ἀπὸ ἐκείνη τὴν ὄψη τῆς συγγνώμης ὅπου ἡ ἀναίρεση τοῦ τετελεσμένου μοιάζει νὰ ἔχει τὸν ἀποκαλυπτικὸ χαρακτήρα τῆς ἴδιας τῆς πράξεως. Ἡ συγγνώμη καὶ ἡ σχέση ποὺ ἐγκαθιδρύει εἶναι πάντοτε μιὰ κατ' ἐξοχὴν προσωπικὴ (ἂν καὶ ὄχι κατ' ἀνάγκην ἀτομικὴ ἢ ἰδιωτικὴ) ὑπόθεση κατὰ τὴν ὁποία ὅ,τι ἔγινε συγχωρεῖται χάριν αὐτοῦ ὁ ὁποῖος τὸ ἔκανε. Κι αὐτό, ἐπίσης, ἀναγνωρίστηκε καθαρὰ ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ («...ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαί, ὅτι ἠγάπησεν πολὺ· ᾧ δὲ ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ» [Λουκ., Ζ', 47-48]) καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος τῆς καθιερωμένης ἀντίληψης ὅτι μόνο ἡ ἀγάπη ἔχει τὴν δύναμη νὰ συγχωρεῖ. Διότι ἡ ἀγάπη, ἂν καὶ εἶναι ἀπὸ τὰ σπανιότερα συμβάντα τοῦ ἀνθρώπινου βίου,⁸¹ κατέχει πραγματικὰ ἀπαράμιλλη δύναμη αὐτοανακάλυψης καὶ ἀπαράμιλλη διαύγεια ὄρασης γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ ποιός, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀδιαφορεῖ μέχρι σημείου ἀπόλυτης ἀδιαφορίας ἀπέναντι στὸν κόσμον γιὰ τὸ τί μπορεῖ

81. Ἡ κοινὴ πρόληψις ὅτι ὁ ἔρωτας εἶναι ἐξ Ἰσοῦ κοινὸς ὅσο ἓνα «ρομάντσου», μπορεῖ νὰ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς πὼς ὅλοι μας πρωτοακούσαμε γι' αὐτὸν μέσα στὴν πόλησι. Ἀλλὰ οἱ ποιητὲς μᾶς κάνουν νὰ ξεγελιόμαστε· εἶναι οἱ μόνοι γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ ἔρωτας δὲν εἶναι μόνο μιὰ ἀποφασιστικὴ, ἀλλὰ καὶ μιὰ ἀπαραίτητη ἐμπειρία, ἔτσι ὥστε ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ τὴν ἐκλαμβάνουν ὡς ἐμπειρία οἰκουμένης.

νὰ εἶναι τὸ ἀγαπώμενο πρόσωπο, γιὰ τὶς ιδιότητες καὶ τὰ ἐλαττώματά του, ὅσο ἀδιαφορεῖ καὶ γιὰ τὰ ἐπιτεύγματα, τὶς ἀτέλειες καὶ τὰ παραπτώματά του. Ἡ ἀγάπη, ἐξ αἰτίας τοῦ πάθους τῆς, καταστρέφει τὸ ἐνδιάμεσο ποὺ μᾶς ἐνώνει καὶ μᾶς χωρίζει ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ὅσο διαρκεῖ ἡ μαγεία τῆς, τὸ μόνο ἐνδιάμεσο ποὺ μπορεῖ νὰ παρεμβληθεῖ ἀνάμεσα σὲ δύο ἔραστες εἶναι τὸ παιδί, τὸ γέννημα τοῦ ἔρωτά τους. Τὸ παιδί, τὸ ἐνδιάμεσο αὐτό, μὲ τὸ ὁποῖο συνδέονται τώρα οἱ ἔραστες καὶ τὸ ὁποῖο ἔχουν ἀπὸ κοινοῦ, ἀντιπροσωπεύει τὸν κόσμον ὡς πρὸς τὸ ὅ,τι τοὺς χωρίζει ἐπίσης: ἀποτελεῖ μιὰν ἔνδειξη ὅτι θὰ παρεμβάλουν ἓνα καινούργιο κόσμον μέσα στὸν ὑπάρχοντα.⁸² Μέσω τοῦ παιδιοῦ, οἱ ἔραστες εἶναι σὰν νὰ ξαναγυρίζουν στὸν κόσμον, ἀπὸ τὸν ὁποῖο τοὺς εἶχε ἐκβάλει ὁ ἔρωτάς τους. Ἀλλὰ ἡ νέα αὐτὴ συνάφεια μὲ τὸν κόσμον, τὸ πιθανὸ ἀποτελεσμα καὶ ἴσως ἡ μόνη εὐτυχὴς ἀπόληξις μᾶς ἐρωτικῆς ὑπόθεσης, εἶναι, κατὰ κάποια ἔννοια, τὸ τέλος τοῦ ἔρωτα, τὸ ὁποῖο πρέπει ἢ νὰ ὑπερνικήσουν ἐκ νέου οἱ ἔραστες ἢ νὰ τὸ μετασχηματίσουν σ' ἓναν ἄλλο τρόπο γιὰ ν' ἀνήκει ὁ ἓνας στὸν ἄλλο. Ὁ ἔρωτας ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴν φύση εἶναι ξένος πρὸς τὸν κόσμον, καὶ αὐτὸς εἶναι μᾶλλον ὁ λόγος, ὄχι ἡ σπανιότητά του, ποὺ εἶναι ὄχι ἀπλῶς ἀπολιτικὸς ἀλλὰ ἀντιπολιτικὸς, ἢ πιὸ ἰσχυρὴ ἴσως ἀπὸ ὅλες τὶς ἀντιπολιτικὲς ἀνθρώπινες δυνάμεις.

Ἄν ἦταν, συνεπῶς, ἀλήθεια, ὅπως δεχόταν ὁ Χριστιανισμὸς, ὅτι μόνο ἡ ἀγάπη μπορεῖ νὰ συγχωρεῖ διότι μόνο ἡ ἀγάπη εἶναι ἀπόλυτα ἀνοικτὴ στὸ ποιὸς εἶναι κάποιος, μέχρι τοῦ σημείου νὰ εἶναι πάντοτε πρόθυμη νὰ τὸν συγχωρήσει ὅτιδήποτε κι ἂν ἔχει

82. Αὐτὴ ἡ κοσμοπλάστρια δύναμη τοῦ ἔρωτα δὲν εἶναι ὅμοια μὲ τὴν γονιμότητα, πάνω στὴν ὁποία βασιζόνται οἱ περισσότεροι μῦθοι γιὰ τὴν δημιουργία. Ἀντίθετα, ἡ παρακάτω μυθολογικὴ ἀφήγησις ἀντεῖ ὀλοκάθαρα τὸ σύνολο τῶν παραστάσεων τῆς ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τοῦ ἔρωτα: ὁ οὐρανὸς εἰκονίζεται ὡς γιγαντιαία θεότητα, ἡ ὁποία ἄνω σκύβει πρὸς τὸν γήινο θεὸ ἀπὸ τὸν ὁποῖο τὴν χωρίζει ὁ θεὸς τοῦ ἀέρος ποὺ γεννήθηκε ἀνάμεσά τους καὶ τώρα τὴν ἀνοψώνει. Ἔτσι ἓνας κοσμικὸς χῶρος, φτιαγμένος ἀπὸ ἀέρα, γεννιέται καὶ παρεμβάλλεται ἀνάμεσα στὸν οὐρανὸ καὶ τὴν γῆ. Βλ. H. A. Frankfort, *The Intellectual Adventure of Ancient Man* (Σικάγο, 1946), σελ. 18, καὶ Mircea Eliade, *Traité d'Histoire des Religions* (Παρίσι, 1953), σελ. 212.

πράξει, ἡ συγγνώμη θὰ ἔπρεπε νὰ μείνει ἐντελῶς ἀπέξω ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς μελέτης μας. Ὡστόσο ὅ,τι εἶναι ὁ ἔρωτας στὴν δική του, στενὰ περιορισμένη σφαῖρα, εἶναι ὁ σεβασμὸς στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῶν ἀνθρώπινων ὑποθέσεων. Ὁ σεβασμὸς, ὅμοια μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ πολιτικὴ φιλία, εἶν' ἓνα εἶδος «φιλίας» χωρὶς ἰδιωτικότητας καὶ οἰκειότητα· εἶν' ἓνας σεβασμὸς γιὰ τὸ πρόσωπο ὅπως τὸ ἀντικρύζουμε ἀπὸ τὴν ἀπόσταση πού ὁ κοινωνικὸς χῶρος δημιουργεῖ ἀνάμεσά μας, καὶ ὁ σεβασμὸς αὐτὸς εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ ἰδιότητες, τίς ὁποῖες ἐνδέχεται νὰ θαυμάζουμε, ἢ ἐπιτεύγματα, τὰ ὁποῖα ἐνδέχεται νὰ ἐκτιμοῦμε σὲ ὑψιστὸ βαθμὸ. Ἔτσι, ἡ σύγχρονη ἀπώλεια τοῦ σεβασμοῦ, ἢ ὀρθότερα ἡ πεποιθήση ὅτι ὀφείλουμε σεβασμὸ μόνον σὲ ὅ,τι θαυμάζουμε ἢ ἐκτιμοῦμε, ἀποτελεῖ σαφὲς σύμπτωμα μιᾶς ἀυξάνομενης ἀποπροσωποποίησης τοῦ δημοσίου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ὁ σεβασμὸς, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐπειδὴ ἀφορᾷ μόνον τὸ πρόσωπο, ἀρκεῖ ἀπολύτως ὥστε νὰ ὑπαγορεύσει τὴν συγγνώμη γιὰ ὅ,τι ἔκανε ἓνα πρόσωπο, πρὸς χάριν τοῦ προσώπου. Ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἴδιο «ἐγώ», πού ἀποκαλύπτεται στὴν πράξη καὶ στὴν ὁμιλία, παραμένει καὶ τὸ ὑποκείμενο τῆς συγγνώμης ἀποτελεῖ τὴν βαθύτερη αἰτία τοῦ γιατί κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ συγχωρήσει τὸν ἑαυτό του· ἐδῶ, ὅπως στὴν πράξη καὶ στὴν ὁμιλία γενικά, ἐξαρτιόμαστε ἀπὸ τοὺς ἄλλους, στοὺς ὁποίους ἐμφανίζομαστε μὲ μιὰ σαφήνεια πού οἱ ἴδιοι δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ ἀντιληφθοῦμε. Κλεισμένοι στὸν ἑαυτό μας, δὲν θὰ μπορούσαμε ποτὲ νὰ τοῦ συγχωρήσουμε κάποιον ἐλάττωμα ἢ κάποιον παράπτωμα γιὰτὶ θὰ μᾶς ἔλειπε ἡ ἐμπειρία τοῦ προσώπου, γιὰ χάριν τοῦ ὁποῖου εἶναι δυνατὸ νὰ συγχωρήσει κανεὶς.

34. ΤΟ ΑΠΡΟΒΛΕΠΤΟ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΜΗ ΤΗΣ ΥΠΟΣΧΕΣΗΣ

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν συγγνώμη, ἡ ὁποία —ἴσως ἐξ αἰτίας τῆς θρησκευτικῆς τῆς συνάφειας, ἴσως ἐξ αἰτίας τῆς σχέσης τῆς μὲ τὴν ἀγάπη πού συνοδεύει τὴν ἐμφάνισή της— θεωρήθηκε πάντα ἐξω-

πραγματικὴ καὶ ἀπαράδεκτη στὴν δημόσια σφαῖρα, ἡ σταθεροποιητικὴ δύναμη πού ἐνυπάρχει στὴν ἱκανότητα τοῦ ὑπόσχεσθαι εἶναι γνωστὴ σ' ὀλόκληρη τὴν παράδοσή μας. Μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς τὰ πρῶτα ἔγνη τῆς στὸ ρωμαϊκὸ νομικὸ σύστημα, στὸ ἀπαραβίαστο τῶν συμφωνιῶν καὶ τῶν συνθηκῶν (*pacata sunt servanda*)· ἢ μπορούμε νὰ θεωρήσουμε εἰσηγητὴ τῆς τὸν Ἀβραάμ, τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν Οὐρ, πού ὀλόκληρη ἡ ἱστορία του, ὅπως τὴν ἀφηγεῖται ἡ Βίβλος, δείχνει ἓνα τόσο πολύμορφο ζῆλο νὰ συνάπτει συμβόλαια, ὥστε μοιάζει νὰ ἔφυγε ἀπὸ τὴν χώρα του μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ δοκιμάσει τὴν δύναμη τῆς ἀμοιβαίας ὑπόσχεσης στὴν ἐρημιὰ τοῦ κόσμου, μέχρις ὅτου τελικὰ ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς συναίνεσει νὰ συνάψει μαζί του ἓνα Συμβόλαιον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ μεγάλη ποικιλία τῶν θεωριῶν γύρω ἀπὸ τὸ συμβόλαιον ἐπιβεβαιώνει τὸ γεγονός πὼς ἡ δύναμη τοῦ ὑπόσχεσθαι ἀποτελέσει τὸ ἐπίκεντρο τῆς πολιτικῆς σκέψης ἀνὰ τοὺς αἰῶνες.

Τὸ ἀπρόβλεπτο, τὸ ὁποῖο ἐξοβελίζει ἡ πράξη τῆς ὑπόσχεσης, ἐν μέρει τουλάχιστον, ἔχει διττὸ χαρακτῆρα: προκύπτει ταυτόχρονα ἀπὸ «τὸν ζόφο τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς», δηλαδὴ ἀπὸ τὴν βασικὴ ἀναξιοπιστία τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ ἐγγυηθοῦν σήμερα ποιὸί θὰ εἶναι αὔριο, καὶ ἀπὸ τὴν ἀδυναμία νὰ προμαντευθοῦν οἱ συνέπειες μιᾶς πράξης μέσα σὲ μιὰ κοινότητα ἴσων, ὅπου καθένας ἔχει τὴν ἴδια ἱκανότητα νὰ πράττει. Ἡ ἀνικανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ στηριχθεῖ ἢ νὰ ἔχει πλήρη πίστη στὸν ἑαυτό του (πού σημαίνει τὸ ἴδιο) ἀποτελεῖ τὸ τίμημα τῆς ἐλευθερίας, τὸ ὁποῖο καταβάλλουν τὰ ἀνθρώπινα ὄντα· καὶ ἡ ἀδυναμία νὰ παραμένουν οἱ μοναδικοὶ κύριοι αὐτοῦ πού πράττουν, νὰ γνωρίζουν τίς συνέπειες καὶ νὰ στηρίζονται στὸ μέλλον, εἶναι τὸ τίμημα τὸ ὁποῖο καταβάλλουν γιὰ τὴν πολλότητα καὶ τὴν πραγματικότητα, γιὰ τὴν χαρὰ νὰ συμβιώνουν μὲ τοὺς ἄλλους σ' ἓναν κόσμον, τὴν πραγματικότητα τοῦ ὁποῖου τὴν ἐγγυᾶται στὸν καθένα ἡ παρουσία ὄλων.

Ἡ λειτουργία τῆς ἱκανότητας τοῦ ὑπόσχεσθαι συνίσταται στὴν ὑπερνίκηση τοῦ διττοῦ αὐτοῦ μυστηρίου τῶν ἀνθρώπινων ὑποθέσεων καί, σὰν τέτοια, ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸ δυνατὸ ἐνἄλλαγμα μιᾶς ἐξουσίας, ἡ ὁποία βασιζέται στὴν κυριαρχία τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ στὴν ἐπιβολὴ πάνω στοὺς ἄλλους· ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς

HANNAH ARENDT

Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

(VITA ACTIVA)

Μετάφραση:
ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΛΥΚΙΑΡΔΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΡΟΖΑΝΗΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Χάννα Άρεντ, *Η ανθρώπινη κατάσταση*

Τίτλος πρωτοτύπου:
Hannah Arendt, *The human condition*, 1958

© Εκδόσεις «γνώση» για την ελληνική γλώσσα
Μετάφραση: Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος
Στέφανος Ροζάνης
Εξώφυλλο: Μαγιού Τρικεριώτη

Εκδόσεις «γνώση»
Γραβιάς 3-5, Αθήνα 10678, τηλ. 210-380.7689
www.protoporia.gr

ISBN: 978-960-235-776-7

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΝΩΣΗ
2008